

ШАХС СТРУКТУРАСИ ВА МОТИВАЦИОН СОҲА РИВОЖЛАНИШНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Жураев Содикжон Мухаммадинович

Наманган давлат университети магистранти

Аннотация. Ушбу мақолада шахс структураси, шахсга структуравий ёндошишда кадриятларнинг урни бир канча психологик ёндашувлар билан ёритиб берилган.

Калит сузлар: шахс, структура, шахс структураси,

Annotation. In this article, the structure of the personality, the role of values in the structural approach to the individual is highlighted by a number of psychological approaches.

Keywords: person, structure, person structure,

Аннотация. В данной статье структура личности, роль ценностей в структурном подходе к личности выделены рядом психологических подходов.

Ключевые слова: личность, структура, структура личности

Маълумки, психология фанида шахсга системали ёндашувга оид бир қатор тадқиқотлар олиб борилган бўлиб, ҳар қайси тизимнинг тавсифи сифатида унинг тузилиши қабул қилинади. Одатда, структура – бу объектнинг бир қатор таркиблари ўртасидаги унинг яхлитлиги, ўзига ўзининг айниятлашувини таъминловчи барқарор ички алоқалар мажмуасидир.

Э.Ғ.Ғозиев “шахс структураси, яъни тузилиши муаммосини баён, талқин қилишда таянч ва жабҳа, компонент тушунча тариқасида яхлит тузилишнинг нисбий мустақил қисмидан, таҳлилнинг бирлиги сифатида элемент тушунчасидан, ҳар қандай контекстлардан яхлитлик хусусиятини акс эттирмаса ҳам улардан фойдаланамиз”, – деб айтиб ўтади. Унинг фикрича бундай тафовут шахс хусусиятларини яхлит ҳолда мукамал очиш учун таркибий тизимли ва элементли тизимли даражаларини намоён этиш учун мутлақо зарур.[1]

Б.Г.Ананьевнинг фикрича, психологик ҳодисаларни ақл (интеллект), ҳиссиёт (эмоция) ва иродага ажратилиши инсон психологиясида структуравий ёндашиш тажрибасининг дастлабки кўриниши бўлиб, унинг ҳақчиллиги кўпгина психологлар томонидан тан олинган. У структуравий ёндашишнинг бошқа вариантлари тариқасида турлича психик ҳодисалар билан қарама-қарши алоқаларнинг эътироф этилиши – психик актларнинг психик функциялар, онгнинг онгсизлик, тенденцияларнинг потенциал билан уйғунлигини таъкидлайди.

Шахс тузилишининг моделини ишлаб чиқишдаги муҳим қийинчиликларнинг энг асосий сабаби ҳар хил нуқтаи назарлар мавжудлигида ёрқин намоён бўлади, улар “шахснинг тузилишига кўра, субстанционал ва идеал, ирсий ва эгаллаганлик, ижтимоий ва психологик, соматик ва психологик томонларига эга” (В.М.Баншиков).

Психология фанида қўлланилиб келинаётган ва нисбатан барқарорлашган шахсни йўналганликка, темпераментга, характер ва қобилиятларга бўлиш етарли даражада кескин эътирозларга сабаб бўлаётгани йўқ. Шунинг учун кўпгина психологлар умумий тизимнинг мажмуасини ташкил қилувчи мураккаб хусусиятларнинг тузилиши сифатида қарайдилар ва шахснинг яхлит тавсифини ифодалайди, деб тушунадилар. А.Г.Ковалевнинг фикрича, темперамент табиий хусусиятларнинг тизимини билдириб келади, йўналганлик – эҳтиёж, қизиқиш, идеаллар тизими, қобилиятлар – интеллектуал, иродавий ва эмоционал хислатлар мажмуаси, характер – хулқ-атвор усулларининг ва муносабатларининг синтезидир.

В.С.Мерлин ҳам шахснинг тузилиши масаласида фикр билдириб, шахснинг қисмларига ажратиб талқин қилинмайдиган жабҳа (компонент) – бу унинг хислатлари эканлигини келтиради. Уларнинг ҳар бири муайян йўналганлик моҳиятини ўзида мужассамлаштирган бўлиб, шахс муносабатини акс эттиради. Шунга биноан шахснинг тузилиши деганда В.С.Мерлин инсоннинг ўз-ўзига, ўзгаларга, меҳнатга у ёки бу муносабатини ўзида бирлаштирувчи шахс хусусиятларининг ташкилий ва ўзаро алоқадорлигини англатувчи ўзига хос мажмуани тушунади.

Шахс тузилишида Д.А.Леонтьев қадриятларга қуйидаги ўринни ажратиб берган. У шахс тузулишининг учта иерархик даражасини ажратади.[2]

Юқори даража – бу шахснинг энг ички тузилиши босқичи, қолган барча нарсалар келиб қўшиладиган психологик қобикдир. Бунга, Д.А.Леонтьев бўйича, озодлик, масъулиятлилик ва маънавийлик киради.

Иккинчи даража – бу шахснинг олам билан муносабати. Бу босқични яна “инсоннинг ички дунёси” тушунчаси билан ҳам таърифлашимиз мумкин. Бу босқичга у эҳтиёжларни, қадриятларни, муносабат ва конструктларни киритади.

Учинчи, қуйи даража – бу шахс учун одатий бўлган ўзини ташқи намоён этиш шакллари ва усуллари, шахснинг “ташқи қобиғи”. Бу босқичга у характер, қобилиятлар ва ролларни киритган.

Шахслилик қадриятлари алоҳида бир шахснинг ички дунёсини жамият ва алоҳида бир ижтимоий гуруҳларнинг ҳаёт фаолияти билан боғлайди. Инсон атрофдагиларининг нимагадир нисбатан қарашларини эҳтиёж сифатида ўзлаштириб олган ҳолда ўзи учун янги, эҳтиёжлардан мустақил бўлган хулқ-атвор регуляторларини яратиб боради.

Б.В.Зейгарник ва Б.С.Братусь қадриятлар шахс шаклланишида етакчи роль ўйнайди, деб ҳисоблашади. Қадриятларга эга бўлиш – шахснинг ўз-ўзига эришиши деганидир. Қадрият шахснинг бирлиги ва ўз-ўзига ўхшаш бўлишлигини мустақамлайди, шахснинг асосий характеристикаларини, унинг ўзагини, одоби, ахлоқлилигини аниқлайди.[3]

Шахс шаклланиши жараёнида ўзлаштириладиган қадриятли тасаввурлар инсон учун ўзига ҳос эталон бўлиб хизмат қилади. У ушбу тасаввурларни доимий равишда ўзининг хусусий қизиқишлари ва шахсий мойилликлари, ҳис қилаётган эҳтиёжлари ва актуал хулқ-атвори билан таққослаб боради.

Инсонлар ҳаёт кечирадиган ижтимоий институтлар ҳаракат қилишнинг мақсад ва усулларига нисбатан муносабатда маълум бир қадриятли устунликларни акс эттиришади. Масалан, индивидуал иззати нафс ва муваффақият юқори баҳоланадиган жамиятларда иқтисодий ва ҳуқуқий тизим, эҳтимол, мусобақага киришувчан бўлишади (мисол учун, капиталистик бозор ва суд процесси тортишувли жараёни шаклланади). Ранг-баранглиги бўйича гуруҳий муваффақиятга қаратилган маданий урғу, энг аввало кооператив тизимларда акс этиши мумкин (масалан, социализм ва воситачилик). Ижтимоий институтларда ўз ролларини бажариб туриб, инсонлар қайси хулқ-атвор қабул қилса бўладиган даражада эканлигини ҳал қилиш ва кейин ўз танловини бошқаси билан тушунтириш учун маданиятда қабул қилинган қадриятлардан фойдаланишади.

Е.И.Головаха фикрича, инсон режа ва мақсадларни белгилаган ҳолда ўз келажагини режалаштираётганда, энг аввало, ўзининг онгида намоён бўлган қадриятларнинг маълум бир иерархиясидан келиб чиққан ҳолда иш тутади. Ижтимоий қадриятларнинг кенг доирасида ўз йўналишини аниқлаётганда, индивид ўзида устунлик қилаётган эҳтиёжлар билан чамбарчас боғлиқ бўлганларини танлайди. Агар белгиланган мақсадларга эришилса, қадриятли ориентациялар янги мақсадларни қўйилишига ҳисса қўшади. Қадриятли ориентацияларнинг етарлича ривожланмаган иерархиясида аҳамияти бўйича тенг бўлган қадриятлар инсон онгида бир-бири билан рақобатга киришади. Қадриятли ориентацияларнинг рақобати, биринчи навбатда, ҳаётий танлов ноаниқлиги вазиятини юзага келтиради. Шуни қўшиб ўтиш лозимки, турли аҳамиятга эга бўлган қадриятлар ҳар доим ҳам ҳаётий танлов ноаниқлигини келтириб чиқармайди. Бу ҳолат фақат қачонки улар қарама-қарши бўлганда юз бериши мумкин. [4]

Хулоса урнида айтиш мумкинки, қадриятлар шахснинг ўзаро алоқалари соҳаларидан ташқарида бўлмас экан, уларни инсон муносабатларининг у ёки бу типига қаратилган нуқтаи назар асосида кўриб чиқиш ҳақиқатга яқин бўлиб кўринмоқда. Қадриятли ориентациялар тизими у ёки бу даражада шу уч

муносабат типига “боғланиб қолган”. Баъзи бир типларнинг кадриятлари бир инсонда кўпроқ бўлиб, бошқа бирида ривожланмай қолган бўлиши мумкин. Шахснинг кадриятли ориентациялари турли кадриятлар ўзаро алоқасининг мураккаб тармоғидан ташкил топган бўлиб, бу ерда баъзи кадриятлар бир инсон учун устунлик қилиши, етакчи бўлиши мумкин, бошқалари уларга эришиш учун хизмат қилади, учинчилари эса умуман фаоллаштирилмаган бўлиши, аммо потенциал жиҳатдан индивиднинг аксиологик “Мен”ида иштирок этиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ғозиев Э.Ғ. Умумий психология.Т.: “Университет”–2005., 124-бет.
2. Леонтьев Д.А. Очерк психологии личности. – М.: Смысл, 1993. – С. 43
3. Головоха Е.И. Жизненная перспектива и ценностные ориентации личности // Психология личности в трудах отечественных психологов / Сост. и общая редакция Л.В. Куликова. – СПб.: Питер, 2001. – С. 256-269
4. Naydarjon J. SHAXS IJTIMOIIY XIMOYASIZLIGINI OGISHGAN XULQ ATVORGA TASIRINI IJTIMOIIY PSIXOANALITIK MEKANIZMLARI //BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – Т. 2. – №. 1. – С. 9-12.
5. Головоха Е.И. Жизненная перспектива и ценностные ориентации личности // Психология личности в трудах отечественных психологов / Сост. и общая редакция Л.В. Куликова. – СПб.: Питер, 2001. – С. 256-269
6. Odilboyevich J. H. SHAXS VA UNING TEMPERAMENTIDA PSIXOLOGIK HIMOYA MEKANIZMLARINING ORNI VA AXAMIYATI MOSLASHISHDA UNING TARKIBIY QISMLARI //MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH. – 2023. – Т. 2. – №. 19. – С. 78-84.